

Токтакун кызы Г.

СУЛАЙМАН-ТООНУН ЭТИМОЛОГИЯСЫ ЖӨНҮНДӨ

Токтакун кызы Г.

ОБ ЭТИМОЛОГИИ ГОРЫ СУЛАЙМАН

Toktakun kuzu G.

ON THE ETYMOLOGY OF SULAIMAN MOUNTAIN

УДК: 89.45/33

Бул макалада ыйык Сулайман -Тоонун тарыхы кээ-бир уламыштарды жана айрым окумуштуулардын ой-пикирлерин эске алуу менен чагылдырылып, ыйык тообузду өзгөчөлүктөрү менен ЮНЕСКОго киргенине карабай, колдо бар алтындын баркы жок болуп ыйык тообузга карата кайдыгер мамилелерди жана таш бетине чегилген сүрөт жазуулардын үстүнө жаңы замандын жазуулары орун алгандыгы – учурдун актуалдуу маселеси катары каралат.

Негизги сөздөр: урпак, маданият, уламыштар, тоо, эл, муун.

Данная статья посвящается освещению истории священной горы Сулайман-Тоо, учитывая некоторые легенды и мнения ученых, также актуальным вопросам современности вандализма относительно надписей на поверхностях Сулайман-Тоо, невзирая на то, что она внесена в список всемирного культурного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: наследие, культура, легенды, гора, народ, поколение.

This article is dedicated to the lighting of the sacred mauntain Sulaiman-Too considering some of the legends and views of scietists ,also actual issues of modern vandalism with respect to the inscription on the fase of the mauntain Sulaiman-Too ,despite it the listed in UNESCO World Cultural Heritage.

Key words: heritage, culture, legends, mountain, people, generation.

Сулайман-Тоо – Ош шаарыбыздын символу деп айтылып келет. Бул кереметтүү тоо [Ош шаары](#)нын так ортосунда, Ак-Буура суусунун сол жээгинен орун алган. Изилдөөчүлөр арасында бул тоону – карт тарыхтын күзгүсү деп атагандары да бар. Адамзаттын кайталангыс мурасы катары дүйнөгө кеңири таанылган мына ушул Сулайман-Тоо өз кезегинде шаардыктардын турмушунда социалдык-экономикалык жана маданий жактан зор мааниге ээ болгон. Айрымдар үчүн Сулайман-Тоо Борбордук Азияда экинчи "Мекке" аталып, зыярат кылуучу жай болсо, бирөөлөр үчүн ачык асман алдындагы өздүк-көркөм чыгармачылык жайы. Алсак, Орозонун ыйык күндөрү Сулайман-Тоого зыярат кылып келгендер абдан көп кездешет.

Археолог-изилдөөчүлөрдүн айтымында, Сулайман-Тоодогу таш беттериндеги петроглифтер мындан 5000 жыл мурдагы доорлордон бери сакталып келатат. Ошол мезгилдеги адамдардын жашоо образы, дүйнө таанымынан кабар берген сүрөт-маалыматтар Сулайман-Тоо таш беттеринде 400дөн ашуун. Маалыматтар боюнча тоонун

катмары палезойдун акиташ тектеринен турат. Тоонун бийиктиги деңиз деңгээлинен 1175,3 метр бийиктикте турат [1].

Сулайман-Тоо XV–XVI кылымдарга чейин ар түрдүү аталып келген. Сулайман-Тоонун «Сулайман-Тоо», «Тахти-Сулайман», «Сулайман-Таш», «Хазрети-Сулеймен» деген бир нече аталыштары бар. Кереметтүү тоонун пайда болушу жана аталышы тууралуу окумуштуулар жана эл арасында бир канча жоромолдор айтылып келет, алардын кээ бирлерине токтолуп кетсек:

1. Орто кылымдардагы араб-перси тарыхчылары, географтары өздөрүнүн эмгектеринде Ош жана Сулайман-Тоосу жөнүндө көптөгөн маалыматтарды калтырышкан: шаардын "Дарбазаи-Кух" (Тоо Дарбаза), Дарбазаи-Аб (Суу Дарбаза), Дарбазаи-Мугкеде (От Дарбазасы) деген бекем орнотулган үч дарбазасы болгон экен. Шаардын борборунда шахристан-өкмөт башчылыгы туруп, анын тегерегинде сепил-рабат, зындан жана тыйын чыгаруучу мекемелери жайгашкан. Дагы бир өзгөчөлүгү Сулайман-Тоонун айланасында көптөгөн мечиттер жана медреселер орун алгандыгы тууралуу маалыматтар жазылган [5].

2. Дагы бир уламыш жана баяндарда тоонун аталышы Сулайман пайгамбардын (Инжилдеги Соломон) аты менен байланыштуу. Акылмандыгы жана кең пейилдиги үчүн Кудай ага таштан жасалган так белек кылат. Пайгамбардын буйругу менен жиндер такты алыскы жакты көздөй көтөрүп жөнөшөт. Жүрүп отуруп, акыры абасы таза, чокусун кар баскан тоосу бар жерге алып келишет. Пайгамбар мына ошол жерди гүлзардуу жерге айланткысы келет. Бирок, мында суу жок болгондуктан, дарыя салууга буйрук берет. Ошентип, Ак-Буура дарыясы пайда болот. Ал эми пайгамбардын тагы коюлган тоо «Сулайман-Тоо» деген атакка конот. [3].

3. Сулайман-Тоо Өзгөн канынын вазири Султан Мази Сулаймандын (XVкылымдын башы) ысмынан аталган. Вазир Сулайман-Тоону жайкы резиденциясына айландырган. Жергиликтүү эл жана четтен келгендер тоого чыгышып, жөн гана сейилдешкен. Эл көп каттагандыгынан пайдаланып, дин кызматкерлери тоону тотемдик даражага жеткиришип, ислам динин таратуучу майданга (аренага) айландырышкан. Дин кызматкерлери Сулайман пайгамбардын тактысынын табылгандыгы жөнүндө сөз таратышкан. Өзгөн вазири Сулайман пайгамбарга, ал эми анын эс алуучу

жайы Сулайман тактысына айланып, «ыйык» даңка ээ болгон. [4].

4. Захриддин Мухаммед Бабур "Бабур-наме" эмгегинде (XVI кылымдагы классикалык адабиятынын үлгүсү) Ош шаары жана Сулайман-Тоосу жөнүндө мындай деп жазат: "Дагы бир шаар – Ош. ...Абасы ажайып, аккан суусу арбын, жазы өтө кооз. Оштун мыктылыгы жөнүндө уламыштар бар. Сепилдин түштүк-чыгыш тарабында көрктүү тоо турат. Ал "Бара-кух" деп аталат. Ушул тоонун чокусуна Султан Махмудхан худжра курду. Андан ылдыйраак, тоонун кырына мен дагы 902-жылы (1495–96-ж.) сөрүлүү худжра курдум..." XV кылымда Сулайман-Тоонун күн чыгыш тарабындагы чокусуна "Бабурдун үйү" аттуу бир бөлмөлүү мечит курулган. З.М. Бабур "Бабур-наме" эмгегинде тоону "Бара-кух" деп атаган, аны араб тилинен которгондо "Кооз-Тоо" деген маанини түшүндүрөт [5].

Тоонун беш чокусу бар. Ар бири өзүнчө аталышка ээ:

1) Баара-Таг же Сулайман-Тоо. Мында Бабурдун үйү (музейи жайгашкан).

2) Шор-Таг ("Ак туздуу чоку" дегенди түшүндүрөт).

3) Рушан-Таг ("Эң бийик", "эң жарык" деген маанини берет).

4) Ээр-Таг ("Ээрге окшош тоо"). Чокунун түндүк капталы көрүнүшүнө жараша Каттама-Таш деп аталат.

5) Кекилик-Учар.

«Сулайман-Тоо» улуттук-тарыхый археологиялык музейдин атайын кайтарылуучу аянтында тарыхый, маданий жана жаратылыш эстеликтери жайгашкан.

Ыйык жайлар – Бел таштан–бели, бөйрөгү ооруган адамдар 7 жолу сыйгаланып түшүшөт. Ден соолугу начар, жашы өтүп калган адамдар 3 же 1 ирет сыйгаланууга тийиш. Маалыматтарга караганда, шыпаа тапкандар көп. Кол таш деп аталган жайга сыйынганы келгендер ооруган колун салып, ичинен тилек тилешет. "Жакшылап көңүл бурган адам манжаларынын учу чымыраганын сезет" деп айтылат.

Бешик энеге балалуу болбой жүргөндөр көп келишет. Андагы көзөнөк ташты эки колу менен кармап, маңдайын ага тийгизип, ичинен тилек тилешет. Сыйынгандардын тилеги кабыл болгон мисалдар көп.

Хур кызга кыз-келиндер барышат жана өзүлөрүнүн аруу-тилектерин айтышып, Жараткандан аларды ишке ашыруусун суранышат. Эркектер сыйынуучу жай Кырк чилтен деп аталат. Уламышта бул үңкүр – жигит пири Шаймерден түнөп кеткен ыйык жай. Жоокерчилик заманда жоого аттанар эр-жигиттер ошол жерге барып сыйынышчу экен.

Тоону байыркы жана орто кылымдарда жашаган ата-бабаларыбыз ар кандай кырсыктардан сактаган касиеттүү күч катары кабыл алышкан. Анын

касиеттүүлүгү тууралуу айтылган түрдүү жана кызыктуу уламыштар кылымдардан кылымдарга өтүп, биздин күндөргө чейин жетип келген. Ырым-жырымдарга байланышкан бир канчалаган сыйынуучу жайлар, үңкүрлөр, курулуштар Сулайман-Тоонун кучагында сакталып өз маанисин жоготпой келүүдө.

Үңкүрлөр. 1) Биринчи чокуда эки үңкүр жайгашкан. Түндүк жагындагы бирөөсү барууга мүмкүн эмес жерде. Аталышы да жок, изилденбеген дагы. Экинчиси – Чакатамар. «Чакатамар» сөзү "тамчы" дегенди билдирет. Бул үңкүр барган адам үчүн таң калычтуу, сүрдүү. Ал жерге кирчү жол өтө кууш. Бир адам батчу тар жол менен сойлоп киресин. Шам жаксаң ичинен ачылып турган китеп сыяктуу таш көрүнөт. Аалымдар анда курандын "Аятолл курси" аятынан үзүндү бар экендигин айтышат. Жазында үңкүрдүн төбөсүнөн тамчы таамп турат. Жайында боорун сыйпаласаң кол нымдашып калат. Тамчынын дарылык касиети бар делет.

2) Экинчи чокунун капталында Тепе-Үңкүр (Бийиктеги үңкүр) жайгашкан.

3) Ушул эле 2-чокуга Чилтен-Хан (Тешик-Таш деп да аталат) үңкүрү тийиштүү. Мунун 3 оозу бар.

4) Үчүнчү чокуга тиешелүү кезектеги үңкүр Ишен-Үңкүр деген атка ээ (элдер "ой жүгүртүүгө арналган үңкүр" дешет). Ушул эле чокуда Руша-Үңкүрү (Бүркүттөр үңкүрү) да жайгашкан. Бул эң чоң үңкүр. Учурда мында музей орун алган. Үңкүрдүн чыга беришинде петроглифтер сакталып калган.

5) 5-чокуда жайгашкан үңкүр Хуркыз (Үркыздар же нур кыздар дегенди билдирет) деп аталат. Уламышка караганда, бул жерди Үркыздын жаны (духу) байырлайт.

Өлкөбүздүн түштүк борборунда жайгашкан Сулайман-Тоо 2009-жылы дүйнөлүк мурастар тизмесине кирип, ЮНЕСКОнун сертификатын алганы менен, тилекке каршы андагы тарыхый баалуулуктар жыл санап байыркылыгын жоготууда. Жыл өткөн сайын таш беттери ар кандай жазууларга толуп, табигыйлыгы жоголуп бараткандыгы жан кейитет. Эскерте кетсек, Сулайман-Тоону дүйнөлүк мурастар тизмесине киргизүү аракетин 16 жыл мурун башталган. Биздин заманга чейинки таш, коло доорунда таш бетине чегилген сүрөт жазуулардын үстүнө жаңы замандын «жазуулары» орун алып, петроглифтер дээрлик бурмалануу абалында. Тарыхый сүрөттөрдүн баалуулугун тыйынга да баалабаган жарандар мына минтип петроглифтердин үстүнө аты-жөнүн, туулган жылын жана башка ар кандай жарнамаларды жазып булгап кетишүүдө.

Баарыбызга маалым болгондой эле Сулайман-Тообуз бүткүл дүйнөлүк мурастар тизмесине киргенден бери, чет өлкөдөн жүздөгөн-миңдеген зыяратчылар келип, туристтер агымы байкала баштады. Эми ойлоп көрүнүз, алыс жактан кызыгуу артып келген туристтерге биздин жогорудагы

ыйык тообузга кылган маданиятсыздыгыбызды кантип түшүндүрүп бере алабыз?! Келген зыяратчылар да көбүнесе жаңы муундун «жазмакерлерине» нааразы болушат.

Ошондуктан жакынкы арада «Сулайман-Тоо ЮНЕСКО тизмесинен чыгып калуу коркунучунда» деп тарыхый жана маданий мурастарды иликтеп жүргөн окумуштуулар билдиришти. Мунун дагы бир себеби Сулайман-Тоо археологиялык коругунда жайланышкан. Сулайман-Тоо мечити өзүнө бөлүнгөн жерден сырткары музейдин жерлерин да мыйзамсыз ээлеп алгандыгы ачыкка чыгып, Мечит мунараларынын бийиктиги да тоонун көрүнүшүн тосуп калды дешет музейчилер. Адистер мунун баары ыйык жайдын ЮНЕСКО тизмесинен чыгып калуусуна шарт түзө турганын айтып чыгышты [6].

Таш беттериндеги тарыхый сүрөттөрдүн үстүнө жазылган жазууларды тазалап, түп нускасындай калыбына келтирүүгө онбогондой эле каражат керектелет. Андан да бизге эң зарылы аларды калыбына келтирүү иштерин жүргүзө турган адистердин жетишсиздиги. Тарыхый мурастардын баалуулуктарын сактоону улуу муун кийинки муунга айтып – деп теске салып, келечек муунга

ойдогудай калтырып кетүү ар бир атуулдун ыйык милдети. Себеби бул ата-бабалардан калган мурас, муну сактоо зарыл жана ар бир атуулдун керт башындагы ыйык милдети [7].

Адабияттар:

1. Акунова Азима. «Нур Эл» газетасы. “Кылымдарды карыткан Ош шаары». 17.06.2010.
2. Осмонов Ж.О. «Кыргызстан тарыхы» (байыркы доордон азыркы доорго чейин). Бишкек, 2014-жыл.
3. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргызстандын географиясы бөлүмү. (Энциклопедиялык-окуу китеби), Бишкек 2004.
4. «Кереметтүү Сулайман-Тоо», Супер-инфо гезити. № 317, 2008.08.12.
5. Акунова Азима. «Нур Эл» газетасы. “Кылымдарды карыткан Ош шаары». 17.06.2010. интернет дарегиги – <http://www.presskg.com>
6. Эрнест Нурматов. Жаңылыктар 2013.09.01. интернет ресурс www.azattyk.kg.
7. Жолдошев Чынарбек “Гора Сулайман-Тоо в Оше окружена незаконными строениями и домами”. Бишкек. 2011.15.08. интернет ресурс - www.knews.kg

Рецензент: доктор философских наук Үтүров К.